

BOŻENA LISTKOWSKA: ODMIANY TOMIZMU POLSKIEGO W XIX I XX WIEKU

We współczesnym tomizmie wyróżnia się pięć typów interpretacji filozofii św. Tomasza z Akwinu, nazywanych odmianami filozofii tomistycznej. Należą do nich: tomizm tradycyjny, określane mianem tomizmu podręcznikowego, zachowawczego, paleotomizmu lub neopaleotomizmu; tomizm lowański, inaczej: neotomizm lowański, tomizm asymilujący lub tomizm otwarty; tomizm transcendentálny; tomizm egzystencjalny, czyli precyzujący oraz – najpóźniej powstały i dlatego nie zawsze w podziale uwzględniany – tomizm konsekwentny. Podział tomizmu na odmiany został dokonany przez Mieczysława Gogacza i przyjął się w środowisku filozoficznym¹. Jego autor podkreśla jednak, że rzadkością jest, by dany tomizm miał cechy jednego tylko typu. Zazwyczaj, obok właściwości dominujących, umożliwiających zaklasyfikowanie go do określonej odmiany tomizmu, ma też właściwości innego typu².

PRZYCZYNY WIELU INTERPRETACJI FILOZOFII TOMASZA Z AKWINU

Przyczyną wielu interpretacji myśli św. Tomasza jest fakt, że koncepcja metafizyki Akwinaty już u jego bezpośrednich następców nie została adekwatnie ujęta i przekazana. Jak zauważa Étienne Gilson, dzieje tomizmu można uznać raczej za dzieje odchodzenia od autentycznej myśli Tomasza niż jej rozwijania. Szkoła tomistyczna – pisze Antoni B. Stępień – szła przeważnie po linii XVI-wiecznych komentarzy Kajetana. W XVII wieku odnowienia, lecz zarazem zniekształcenia tomizmu przez zmieszanie go z myślą Jana Dunska Szkota dokonał Franciszek Suárez. W XVII wieku myśl Akwinaty usiłował kontynuować także Jan

¹ O odmianach tomizmu piszą: M. Gogacz, *Tomizm*, „Studia Philosophiae Christianae” 30(1994)1, s. 99-106; tenże, *Współczesne interpretacje tomizmu*, „Znak” (1963)113, s. 1339-1353; tenże, *Filozofia tomistyczna w Polsce*, „Życie i Myśl” 31(1981), s. 67-81; tenże, *Elementarz metafizyki*, Warszawa 1998; tenże, *Platonizm i arystotelizm (dwie drogi do metafizyki)*, Warszawa 1996; A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 2007; A. Andrzejuk, *Słownik terminów*, Warszawa-Londyn 1998; K. Bańkowski, *Tomizm konsekwentny na tle odmian tomizmu*, „Studia Philosophiae Christianae” 32(1996)2, s. 211-219; K. Kalka, *Od rozumienia do postępowania (człowiek, filozofia, etyka)*, Elbląg 2000, M. Krasnodębski, *Dusza i ciało. Zagadnienie zjednoczenia duszy i ciała w wybranych tekstach Tomasza z Akwinu oraz w filozofii tomistycznej*, Warszawa 2004.

² Przykładem potwierdzającym tezę Gogacza jest filozofia Piotra Chojnackiego, posiadająca cechy zarówno tomizmu tradycyjnego, jak i tomizmu lowańskiego.

od św. Tomasza, ale podobnie jak poprzednicy odczytał ją niezgodnie z intencją jej twórcy. W XVIII wieku tomiści ulegali wpływom scholastyki protestanckiej – głównie Christiana Wolffa – oraz niektórym postaciom myśli pokartezjańskiej. Tomizm z reguły przybierał formę eklektycznego, zwerbalizowanego esencjalizmu.

POCZĄTKI ODRADZANIA SIĘ TOMIZMU

Odradzanie się filozofii tomistycznej zaczęło dokonywać się w XIX wieku. Zasadniczą rolę odegrała w nim – chociaż go nie zapoczątkowała – encyklika Leona XIII *Aeterni Patris*, ogłoszona 4. sierpnia 1879 roku³. W encyklice papież *wezwał do powrotu w naukach filozoficznych i teologicznych do myśli św. Tomasza z Akwinu. Następnie zaś w brewe apostolskim, skierowanym do biskupów belgijskich wyraził życzenie, by właśnie na Uniwersytecie w Lovanium powstała katedra tomistyczna dostępna dla wszystkich studentów. Papież znał dobrze sytuację studiów na Uniwersytecie w Lovanium, był bowiem w Belgii nuncjuszem apostolskim (J. Pecci) i tylko tam widział możliwość, na poziomie uniwersyteckim, zbudowania centrum tomistycznego*⁴.

Ogłoszenie przez Leona XIII encykliki dało impuls do pogłębiania badań nad myślą Tomasza w Europie, w tym również w Polsce. Przedstawicielami tomizmu polskiego sprzed encykliki byli jedynie Marian Morawski i Stefan Pawlicki, obaj wykładający na Uniwersytecie Jagiellońskim⁵. Po encyklice polska filozofia tomistyczna zaczęła bardzo szybko rozwijać się, początkowo przyjmując dwie postaci. Pierwszą z nich stanowił tomizm tradycyjny, będący kontynuacją filozofii tomistycznej funkcjonującej w XVI, XVII i XVIII wieku. Jego twórcy za źródło wiedzy o myśli Tomasza uznali komentarze Kajetana oraz podręczniki: Jana od św. Tomasza, Josefa Gredta i Édouarda Hugona. Za studia nad filozofią Akwinaty uznali analizę tekstów jego interpretatorów. Ukształtowany w ten sposób tomizm zawierał liczne wtręty: awicenniańskie, szkotystyczne, suarezjańskie i wolffiańskie⁶. Czerpał on wiedzę o poglądach Tomasza z podręczników i wyrażał się w podręcznikach. Jego wykład nie prezentował toku rozumowania autora, genezy jego ujęć, filozoficznych analiz i uzasadnień. Cechą tomizmu zachowawczego był więc werbalizm. Za kontynuację myśli

³ A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 2007, s. 252.

⁴ M. A. Krąpiec, *Kardynał Dezydery Józef Mercier a Polska*, w: *Belgia-Polska. Bilans i perspektywy badawcze*, red. J. Rebety, Lublin 1988, s. 105.

⁵ Pawlicki i Morawski swoje wykształcenie filozoficzne uzyskali „w okresie poprzedzającym odrodzenie tomizmu”. M. Gogacz, *Filozofia chrześcijańska w Polsce odrodzonej (1918-1968)*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 5(1969)2, s. 51.

⁶ A. B. Stępień, *Wstęp...*, s. 252-253.

Akwinyaty uznawano ujęcia operujące terminologią charakterystyczną dla metafizyki tomistycznej (*istnienie* i *istota*), choć często niezgodną z nią w kwestiach merytorycznych. Konsekwencją werbalizmu, tj. przyjęcia za kryterium tomizmu stosowanej terminologii, stał się kompilacjonizm. Za wykład myśli Tomasza uznawano filozofie obce, nawiązujące do tomizmu jedynie w warstwie terminologicznej.

Istotną cechą tomizmu tradycyjnego było też niedostrzeżenie zasadniczej różnicy pomiędzy metafizyką Tomasza i metafizyką Arystotelesa. Paleotomiści akcentowali w bycie formę i analizowali istotę, utożsamiając istnienie z istotą lub z jej transcendentalną własnością (rozumiejąc przy tym istnienie jako stałą relację bytu jednostkowego do Boga). Dążyli też – pod wpływem scholastyki nowożytnej (Wolff) – do nadania wykładowi filozofii formy sylogistycznej. Przedstawiciele tomizmu tradycyjnego bronili interpretacji myśli Tomasza, wyrażonej w podręcznikach, sprzeciwiając się jakimkolwiek jej doprecyzowaniom. Stąd też tomizm ten był określany mianem tomizmu zachowawczego: *Tomizm zachowawczy* – pisał M. Gogacz – *walczy przeciw sobie. Chcąc zachować myśl Tomasza, nieświadomie staje w obronie tego, co nie jest tomizmem*⁷. Za polskich przedstawicieli tomizmu tradycyjnego – obok Morawskiego i Pawlickiego – uważa się Stanisława Adamczyka i Franciszka Kwiatkowskiego⁸.

Drugą postacią odradzającego się po encyklice tomizmu był tomizm lowański. Jego powstanie ściśle wiąże się z osobą Désiré-Josepha Merciera – belgijskiego filozofa i teologa⁹. Losy tomizmu lowańskiego były dość skomplikowane. Życzenie papieża Leona XIII, by na Uniwersytecie Lowańskim została utworzona katedra tomistyczna nie spotkało się z entuzjastycznym przyjęciem biskupów. W przeciwieństwie do papieża nie widzieli oni potrzeby studiów tomistycznych i postanowili przeczekać zapał Leona XIII, wysuwając różne trudności, zwłaszcza finansowe i personalne. Zwlekanie trwało przez dwa lata, lecz kiedy papież wysłał włoskiego dominikanina w celu objęcia katedry na Uniwersytecie w Lowanium, biskupi belgijscy wyznaczyli na to stanowisko księdza Merciera, wskazanego przez ordynariusza Tournai, biskupa De Rossaux. Leon XIII telegraficznie odwołał z drogi

⁷ M. Gogacz, *Współczesne interpretacje...*, s. 1341.

⁸ M. Gogacz, *Elementarz...*, s. 107; M. Gogacz, *Filozofia tomistyczna w Polsce...*, s. 72-73; M. Gogacz, *Współczesne interpretacje...*, s. 1340-1341.

⁹ Zagadnienie genezy powstania szkoły lowańskiej zostało wyczerpująco omówione przez Piotra Iwańskiego w rozprawie doktorskiej pt. *Ks. Piotra Chojnackiego koncepcja filozofii*, Busko-Lublin 1999/2000. Poprawiona i uzupełniona jej wersja w postaci książkowej: P. Iwański, *Ks. Piotra Chojnackiego koncepcja filozofii*, Busko - Zdrój 2009; ta wersja rozprawy znajduje się też na stronie internetowej: http://www.sceno.edu.pl/cms_tmp/278_dr_p_iwanski.pdf (stan na dzień: 27.09.2010).

udającego się tam dominikanina. W 1882 roku Mercier pojechał do Rzymu, gdzie papież nadał mu osobiście tytuł doktora filozofii i teologii. Wracając z Rzymu, wstąpił do Paryża, gdzie spotkał słynnego neurologa, profesora Jean-Martina Charcota. Tam też zapewne – pisze Mieczysław A. Krąpiec – zrodziło się w nim uznanie dla nauk przyrodniczych, których znajomość uważał odtąd za nieodzowną do uprawiania filozofii. Po przybyciu do Lowanium objął Katedrę Filozofii na Uniwersytecie. W 1894 roku, w specjalnie na ten cel wybudowanym gmachu, został erygowany Wyższy Instytut Filozoficzny jako filia Uniwersytetu z prawem udzielania stopni akademickich. Mercier w swoich wykładach realizował program sformułowany w encyklice, zmierzający do uwspółcześnienia tomizmu w duchu osiągnięć nowożytnej nauki i nowożytnych koncepcji filozoficznych. Opublikował szereg prac, które – podobnie jak jego wykłady – budziły szerokie zainteresowanie i zostały przetłumaczone na wiele języków¹⁰.

Filozofia szkoły lowańskiej spotkała się z niezwykle przychylnym przyjęciem również na ziemiach polskich. *Recepcja poglądów D. J. Merciera przez polskich intelektualistów poczęła się dokonywać niezwykle szybko (...). Tej recepcji patronował „Przegląd Filozoficzny” i jego naczelny redaktor W. Weryho, osobiście bardzo ceniony przez profesora Merciera. (...) Sam fakt, że nakładem redakcji „Przeglądu Filozoficznego” ukazały się przekłady dzieł filozoficznych kardynała w specjalnie ku temu zorganizowanej serii książek: „Biblioteka Neo-scholastyczna” świadczy zarówno o wadze przedsięwzięcia, jak i otwartości polskich kół intelektualnych (...)*¹¹. W ciągu zaledwie dwóch lat (1900-1902) zostały opublikowane w języku polskim wszystkie najważniejsze prace¹² Merciera. Na polskie środowisko filozoficzne oddziaływały jednak nie tylko książki założyciela Wyższego Instytutu Filozoficznego, ale także jego polscy uczniowie. W Krakowie już od pewnego czasu nauczał absolwent Instytutu, Franciszek Gabryl, a po nim Konstanty Michalski, we Lwowie – Kazimierz Wais, a po nim Jan Stepą¹³.

Charakterystyczną cechą tomizmu, któremu początek dał Wyższy Instytut Filozoficzny, jest otwartość na inne kierunki filozoficzne oraz na teorie nauk szczegółowych.

¹⁰ M. A. Krąpiec, *Kardynał Dezydery Józef Mercier a Polska...*, s. 105-106.

¹¹ Tamże, s. 107-108.

¹² Na język polski zostały przetłumaczone następujące prace Merciera: *Historia psychologii nowożytnej*, tłum. W. Kosiakiewicz, Warszawa 1900; *Logika*, tłum. W. Kosiakiewicz, Warszawa 1900; *Psychologia*, tłum. A. Krasnowolski, Warszawa 1901; *Kryteriologia, czyli traktat o pewności*, tłum. W. Kosiakiewicz, A. Krasnowolski, Warszawa 1901; *Metafizyka ogólna*, tłum. W. Kosiakiewicz (s. 1-34), S. Brzozowski (s. 35-135), A. Krasnowolski (s. 154-200), A. Woroniecki (s. 201-738), Warszawa 1902.

¹³ M. Gogacz, *Filozofia chrześcijańska w Polsce odrodzonej...*, s. 51.

Stąd też bywa on nazywany tomizmem asymilującym. Tomizm ten – twierdzi Gogacz – powstał w celu obrony myśli Tomasza przed zarzutami ze strony nauk przyrodniczych i dominujących u schyłku XIX wieku kierunków filozoficznych. By ten cel osiągnąć, starano się wykazać, że filozofia Tomasza wykracza poza czas, w którym powstała, że zdolna jest rozwijać się wraz z naukami pozytywnymi, odpowiadając na potrzeby umysłowe współczesnych. Filozofię Akwinaty chciano uatrakcyjnić, przy czym atrakcyjności tej upatrywano w panujących wówczas *modach intelektualnych*. W tomizmie tym podkreślano ponadto potrzebę rozwijania teorii poznania, akcentując ją silniej niż metafizykę, a niekiedy uznając za dyscyplinę bardziej od niej podstawową. W kosmologii zaś głoszono niezbędną nawiązania do współczesnego stanu nauk przyrodniczych¹⁴.

Cechą uprawianego dziś tomizmu lowańskiego jest charakter indukcyjny, wynikający z tendencji do tworzenia syntezy uogólniającej i uznawania za problem filozoficzny tego, czego nauki szczegółowe do końca nie wyjaśniają. Tomiści asymilujący utrzymują, że nauki pozytywne zawierają implikacje ontologiczne. Twierdzą, że nauki te badają realne byty, podczas gdy filozofia rozważa byt ogólnie i abstrakcyjnie traktowany. Tomizm lowański jest eklektyczny. Jego przedstawiciele świadomie łączą w jeden system filozoficzny różne filozofie, np. tomizm i myśl Hegla (Gemelli), tomizm i filozofię Kanta (Maréchal), tomizm i marksizm (Mounier). Istnienie ujmują oni jako konieczny dla bytu element usprawiedliwiający bezpośrednio poznanie przypadłości. Mówią więc raczej o konieczności istnienia niż o samym – zapoczątkowującym byt – akcie istnienia. Wynika to z dominowania w tomizmie lowańskim perspektywy teoriopoznawczej. Samo poznanie rozumie się w nim jako przechodzenie z wrażeń do pojęć. Za jedyny kontakt władz poznawczych z bytem uznaje się poznanie zmysłowe, dając tym samym pierwszeństwo twierdzeniom formułowanym na gruncie nauk przyrodniczych. Polskimi tomistami wykształconymi w Wyższym Instytucie Filozoficznym w Lowanium i nawiązującymi w swych pracach do uprawianej w nim wersji tomizmu należą – oprócz Gabryła, Michalskiego i Waisa – m.in.: Piotr Chojnacki, Kazimierz Kowalski, Kazimierz Kłósak i Idzi Radziszewski¹⁵.

¹⁴ A. B. Stępień, *Wstęp...*, s. 253; M. Gogacz, *Elementarz...*, s. 108.

M. Gogacz krytykuje nie tylko łączenie tomizmu z wynikami nauk przyrodniczych, ale także z innymi kierunkami filozoficznymi: *Czymś najbardziej bolesnym we współczesnej filozofii – pisze – jest (...) kompilacjonizm, przyjęty jako pewien sposób zajmowania się filozofią. Jest to nie do przyjęcia, w ten sposób ulega bowiem zniszczeniu pewien jednolity obszar metodologiczny. Gdy metody charakterystyczne dla realizmu oraz metody właściwe myśleniu idealistycznemu stosuje się do tego samego przedmiotu, odpowiedzi jakby „rozpadają się”, „eksplodują”*. M. Gogacz, *Trzeba powrócić do realistycznej metafizyki*, w: *Rozmowy o filozofii*, red. A. Zieliński, M. Bagiński, J. Wojtysiak, Lublin 1996, s. 71.

¹⁵ M. Gogacz, *Filozofia tomistyczna w Polsce...*, s. 73-74; M. Gogacz, *Elementarz...*, s. 108.

Trzecią współcześnie wyróżnianą odmianą filozofii tomistycznej jest tomizm transcendentalny. Jego istotę stanowi łączenie filozofii Tomasza z fenomenologią. Łączenie to różni się od syntezy tomizmu i fenomenologii w tomizmie lowańskim głównie zasięgiem. Tomizm transcendentalny wyodrębnił się w osobny nurt z tomizmu lowańskiego dzięki owemu zasięgowi, a także dzięki zyskanej popularności. Jego istotą jest nawiązanie do tradycji transcendentalizmu, mającego swe źródło w filozofii René Descartesa, Immanuela Kanta, Edmunda Husserla i Martina Heideggera. W tomizmie transcendentalnym przedmiotem filozofii nie jest pojęcie bytu (jak w tomizmie tradycyjnym) ani przypadłości (jak w tomizmie lowańskim), lecz świadomość poznającego. Postępowanie badawcze polega na określaniu treści świadomości i ujawnianiu zawartych w niej apriorycznych warunków poznania. Cechą charakterystyczną tej odmiany filozofii tomistycznej jest poprzedzanie wyjaśniania filozoficznego analizą fenomenologiczną. Taki sposób filozofowania pojawił się w Polsce pod wpływem oddziaływania prac Philippe'a Roussetota, Josepha Maréchała, Karla Rahnera i in. Wśród jego przedstawicieli wymienia się: Karola Wojtyłę i Jerzego Gałkowskiego. W mniejszym stopniu do tradycji transcendentalizmu nawiązuje Antoni B. Stępień, którego tomizm określany jest mianem tomizmu transcendentalizującego¹⁶.

Z POWROTEM DO TOMASZA

Przełom w dziejach tomizmu nastąpił z chwilą narodzenia się tomizmu egzystencjalnego. Tomizm ten powstał w wyniku korekty tomizmu tradycyjnego i lowańskiego, dokonanej przez Jacquesa Maritaina i Étienne Gilsona. Myśliciele ci zauważyli, że nazywana tomizmem treść podręczników Jana od św. Tomasza, Hugona i Gredta nie jest zgodna z treścią tekstów Akwinaty. Za zbędne uznali uzupełnianie myśli Tomasza tezami innych kierunków filozoficznych i nauk szczegółowych. Zaczęli precyzować tomizm, tzn. oczyszczać go z dołączonych do niego twierdzeń Kajetana, Descartesa i Wolffa. Charakterystyczną cechą powstałego w ten sposób tomizmu jest wyraźne odróżnianie metafizyki Akwinaty od metafizyki Arystotelesa, wnoszącej tezę, że bytem jest wyłącznie istota, ukonstytuowana z formy i materii. W tomizmie precyzującym akcentuje się rolę aktu

¹⁶ M. Gogacz, *Filozofia tomistyczna w Polsce...*, s. 74-75; A. B. Stępień, *Wstęp...*, s. 254.

M. Gogacz tomizm A. B. Stępnia nazywa tomizmem transcendentalnym. Sam Stępień nazywa go jednak tomizmem transcendentalizującym, a siebie samego uważa za „tomistę egzystencjalnego w niektórych sprawach fenomenologizującego”.

Za odróżnieniem tomizmu transcendentalnego od transcendentalizującego opowiada się także Andrzej Maryniarczyk.

istnienia urealnającego stworzony byt jednostkowy, wskazując zarazem na Samoistny Akt Istnienia jako jego zewnętrzną przyczynę sprawczą¹⁷.

Maritain i Gilson, proponując tomizm egzystencjalny, nie uwolnili jednak do końca myśli Tomasza od zinterpretowań awicennańskich, które w tekstach Akwinaty występują jako stosowana przez niego erudycja, nie stanowiąc jego własnych tez. Nie pozwoliło im na to obciążenie szkotystyczne, będące konsekwencją nawiązywania do myśli Awicenny. Przejawem tegoż nawiązywania jest m.in. teoria intuicji bytu jako doświadczenia jego istnienia. Zdaniem Gogacza, tomiści egzystencjalni nie akcentowali też wystarczająco mocno różnicy między metafizyką i teologią, głosząc – jak Maritain – że teologia jest negatywnym kryterium prawdziwości twierdzeń metafizyki lub – jak Gilson – że filozof analizuje każde poglądy, nawet teologiczne, chodzi tylko o to, aby analizował je jak filozof (tj. odwołując się do rozumowań), a nie jak teolog (odwołując się do Objawienia). Pomimo tych nieścisłości tomizm egzystencjalny (...) *jest już wielkiej klasy problematyką, pełną metafizyką, którą można ciekawie myśleć, a przy jej pomocy trafnie ujmować rzeczywistość*¹⁸.

Historycznie najmłodszą odmianą filozofii tomistycznej jest tomizm konsekwentny, sformułowany przez Gogacza. Powstał on jako próba doprecyzowania tomizmu Maritaina i Gilsona. Jego charakterystyczną cechą jest dostrzeżenie w pismach Tomasza i wyakcentowanie teorii oddziaływania jedności *quidditas* na intelekt możliwościowy człowieka. Tomizm konsekwentny różni się od tomizmu egzystencjalnego odejściem od wyrażania aktu istnienia w zdaniu egzystencjalnym – *x jest* – z racji uznania go za tezę teoriopoznawczą, nie zaś ściśle metafizyczną¹⁹. Za istotne cechy tomizmu konsekwentnego uważa się: rozpoznanie twierdzeń filozofii Awicenny i wyłączenie ich z wykładu tomizmu, rozumienie istnienia jako stworzonego pryncypium zapoczątkowującego byt jednostkowy oraz akcentowanie faktu, iż poznający już w poziomie mowy serca (tzw. poznaniu niewyraźnym) doznaje istotowych pryncypiów bytu. Wobec tych pryncypiów stosuje się istotowy układ przyczyn i skutków przy konsekwentnym przestrzeganiu pluralizmu bytowego. Relacje istnieniowe odróżnia się od

¹⁷ M. Gogacz, *Elementarz...*, s. 109.

¹⁸ M. Gogacz, *Filozofia tomistyczna w Polsce...*, s. 80.

¹⁹ W *Rozmowach o filozofii* M. Gogacz stwierdza: (...) *nie zgadzam się z zaproponowaną przez niego [Gilsona] koncepcją istnienia, sądzę bowiem, że Gilson – a jest to problem niesłychanie subtelny – sposób poznania istnienia formułuje i przedstawia w ramach teorii poznania, analizy bytu dokonuje zaś badając istotę (a więc w sposób esencjalistyczny), aby następnie te dwie odpowiedzi – teoriopoznawczą i metafizyczną (esencjalistyczną) – ze sobą zestawzić. Jest to dla mnie nie do przyjęcia. Chcę zaproponować taką metafizykę, w której za pomocą jednej metody, opartej na badaniu układu „przyczyna-skutek”, można będzie wykryć akt i możliwość – w bycie jest to zawsze istota i istnienie. Nie można twierdzić z zakresu teorii poznania uważać za tezy metafizyczne (...). Stąd mój niepokój dotyczący zdań egzystencjalnych, których koncepcja formułowana jest – jak się wydaje – w teorii poznania, nie zaś w metafizyce.* M. Gogacz, *Trzeba powrócić do realistycznej metafizyki...*, s. 71-72.

istotowych, wiążąc z relacjami istnieniowymi doznanie przejawów aktu istnienia (transcendentalistów), a z relacjami istotowymi – doznanie jedności pryncypiów istoty. W temacie osoby korzysta się z ujęcia subsystemacji²⁰.

ŹRÓDŁA ZNIEKSZTAŁCEN WSPÓŁCZESNEGO TOMIZMU

Spośród opisanych odmian filozofii tomistycznej tylko tomizm egzystencjalny i konsekwentny są ujęciami myśli Akwinaty wiernie wyrażającymi istotę jego metafizyki: akcentującymi akt istnienia jako wewnętrzne pryncypium współkonstituujące byt jednostkowy. Tomizm tradycyjny, lowański i transcendentalny są ujęciami filozofii Tomasza w wielu kwestiach niezgodnymi z treścią jego pism. Jedną z konsekwencji tego jest esencjalizm, którym najsilniej jest obciążony paleotomizm. *Tomizm ten* – pisze M. Gogacz – *jeżeli w ogóle pojawia się gdziekolwiek w formie czystej, każdemu z wyróżnionych przez św. Tomasza elementów przyznaje, może niezupełnie programowo, lecz z racji mało precyzyjnego języka, odrębne bytowanie. Wynikałoby z tych ujęć, że elementy bytu istnieją osobno i przyczyna sprawcza komponuje z nich konkret. (...) Esencjalizm więc rodzi się w momencie przyznania samodzielnego istnienia czemuś, co jest tylko elementem, istniejącym realnie dopiero w compositum i oczywiście nie na zasadzie dodawania się części, lecz na zasadzie odrębności racji, tłumaczących działanie wewnętrznie złożonego, lecz będącego metafizyczną jednością bytu*²¹.

Najistotniejszymi źródłami tomistycznego esencjalizmu są tradycje kajetanowska i wolfiańska, przy czym wpływ tradycji wolfiańskiej – przynajmniej po encyklice Leona XIII – jest wyraźniejszy i bardziej zniekształcający. Tradycja kajetanowska wyraża się w tendencji do rozdzielania: istoty i istnienia, władz zmysłowych i umysłowych człowieka, duszy i ciała, a przede wszystkim w arystotelesowskim sposobie ujmowania bytu jako formy (istoty) poznawanej w *simplex apprehensio*. Sam Kajetan przez byt rozumie istotę, przenikniętą istnieniem. Jego ujęcie bytu ma dwa źródła: filozofię Arystotelesa i Awicenny. Według Arystotelesa materia i forma stanowią jedność substancjalną, ale tym, czego poznający doświadcza poprzez przypadłości, jest forma, skupiająca w sobie istotne momenty substancji. Byt jest więc dla Arystotelesa głównie formą, istotą. Kajetan również rozumie byt jako istotę. Istnienie ujmuje bowiem jako coś zewnętrznego względem istoty, z czym istota nie utożsamia

²⁰ M. Gogacz, *Elementarz...*, s. 109-110.

²¹ M. Gogacz, *Współczesne interpretacje tomizmu*, „Znak” (1963)113, s. 1344-1345.

się, lecz w czym partycypuje. W ujęciu Kajetana istota uczestniczy w czymś dla niej koniecznym, ale prawdopodobnie nienależącym do *compositum* bytu²².

Tradycja wolfiańska – będąca drugim źródłem esencjalizmu – charakteryzuje się powiązaniem porządku realnego z możliwościovym. Ślady jej wpływów widać w definicjach bytu, z których wynika, że bytem jest to, co istnieje lub istnieć może. Ujawnia je ponadto stosowanie sylogizmu jako metody dochodzenia do twierdzeń filozoficznych oraz jako metody wykładu. Tradycję wolfiańską można rozpoznać po trzech głównych błędach popełnianych przez współczesnych tomistów. Pierwszym z nich jest pomieszanie porządku istnienia z porządkiem możliwości. Jego źródłem jest sposób rozumienia filozofii jako nauki o bytach możliwych oraz o tym, w jaki sposób byty, które mogły zaistnieć, właśnie zaistniały. Drugim błędem przekazywanym przez tradycję wolfiańską jest pomieszanie porządku możności z porządkiem możliwości, czyli znów tego, co realne z tym, co jedynie możliwe²³. Wreszcie trzecim błędem jest oddzielenie w bycie jednego elementu od drugiego tak dalece, że traktuje się je jako samodzielne byty, które można ontologicznie osobno traktować. Błąd ten M. Gogacz nazywa utożsamieniem porządku poznania z porządkiem bytowania²⁴.

PODSUMOWANIE

Filozofia tomistyczna rozumiana jako nawiązywanie do filozofii Tomasza z Akwinu poprzez czerpanie z jego dzieł – nie zaś z prac jego interpretatorów – ma niedługą historię. Sięga ona zaledwie XX wieku. Jej korzeniami na gruncie europejskim są koncepcje filozoficzne Maritaina i Gilsona, które w Polsce zostały zaszczerpione i rozwinięte przez Swieżawskiego, Krąpca i Gogacza. Podążanie wytyczonym przez Tomasza szlakiem realizmu jest więc zjawiskiem nowym. Współcześni filozofowie nie tyle *na nowo odczytują* myśl Akwinaty, co ją odkrywają. Sytuacja ta otwiera przed współczesnymi tomistami ogromne perspektywy badawcze, a zarazem pokazuje, że czas funkcjonowania w kulturze filozoficznej danej filozofii nie stanowi o stopniu jej poznania, tym bardziej zaś nie stanowi o jej *wyczerpaniu się czy przeżyciu*.

²² Tamże, s. 1347-1348.

²³ Tomista, który przekroczył etap werbalizmu w wykładzie myśli św. Tomasza – twierdzi Gogacz – nie może pisać, że możność jest tym, „co istnieje może”, „lecz jeszcze nie istnieje”. Możliwość jest realnym elementem bytu właśnie już istniejącego. Jedynie możliwość jest poza porządkiem istnienia (...). Tamże, s. 1346.

²⁴ Tamże, 1346-1347.

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejuk A., *Słownik terminów*, Warszawa-Londyn 1998.
- Bańkowski K., *Tomizm konsekwentny na tle odmian tomizmu*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 32(1996)2, s. 211-219.
- Gogacz M., *Elementarz metafizyki*, Warszawa 1998.
- Gogacz M., *Filozofia chrześcijańska w Polsce odrodzonej (1918-1968)*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 5(1969)2, s. 49-79.
- Gogacz M., *Filozofia tomistyczna w Polsce*, „*Życie i Myśl*” 31(1981), s. 67-81.
- Gogacz M., *Platonizm i arystotelizm (dwie drogi do metafizyki)*, Warszawa 1996.
- Gogacz M., *Tomizm*, „*Studia Philosophiae Christianae*”30(1994)1, s. 99-106.
- Gogacz M., *Trzeba powrócić do realistycznej metafizyki*, w: *Rozmowy o filozofii*, red. A. Zieliński, M. Bagiński, J. Wojtysiak, Lublin 1996, s. 61-87.
- Gogacz M., *Współczesne interpretacje tomizmu*, „*Znak*” (1963)113, s. 1339-1353.
- Iwański P., *Ks. Piotra Chojnackiego koncepcja filozofii*, Busko-Zdrój 2009.
- Kalka K., *Od rozumienia do postępowania (człowiek, filozofia, etyka)*, Elbląg 2000.
- Krasnodębski M., *Dusza i ciało. Zagadnienie zjednoczenia duszy i ciała w wybranych tekstach Tomasza z Akwinu oraz w filozofii tomistycznej*, Warszawa 2004.
- Krapiec M. A., *Kardynał Dezydery Józef Mercier a Polska*, w: *Belgia – Polska. Bilans i Perspektywy badawcze. Kolegium belgijsko-polskie w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 7-8 X 1977*, red. J. Rebety, Lublin 1988, s. 103-113.
- Stępień A. B., *Wstęp do filozofii*, Lublin 2007.